

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШКАДАИ ОМУЪЗОРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАҲРИ ПАНҶАКЕНТ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ТАДЖИКСКИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ИНСТИТУТ В Г. ПЕНДЖИКЕНТ

ПАЁМИ ДОНИШКАДА ВЕСТНИК ИНСТИТУТА HERALD OF INSTITUTE

НАШРИ МАХСУС / СПЕЦИАЛЬНЫЙ ВЫПУСК / SPECIAL EDITION

БО ҲАМКОРӢ БО ТАХРИРИЯТИ МАҚАЛЛАҲОИ ИЛМӢ-
ПАЖӢҲИШИИ “АНВОРИ ИЛМ” ВА “ТАФАККУРИ ТАЪРИХ”

СОВМЕСТНО С РЕДАКЦИЕЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ ЖУРНАЛОВ «АНВОРИ ИЛМ» И
«ТАФАККУРИ ТАЪРИХ»

IN COLLABORATION WITH THE EDITORIAL STAFF OF THE
RESEARCH JOURNALS "ANVORI ILM" AND "TAFAKKURI
TARIKH"

6. Сайфуллоев А., Файзуллоева М. Ахтари тобони адабиёт. – Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 1999. – 417 с.
7. Шарипов Х. Ленинабад / Худжанд. – Душанбе: Главная научная редакция таджикских энциклопедий, 1999. С. 421- 422.
8. Шарифов Х. Манзили аҷдоди мо. Хучанд таи сесада сол. – Хучанд, 2007. – 754 с.

БУҲОРО ВОҲАСИ МАВСУМИЙ МАРОСИМ ТАОМЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ТАЛҚИНИ

Юсупова М.Ү. - БухДУ,
Жаҳон тарихи кафедраси ўқитувчиси

Анъана ва маросимлар қадим замонларданоқ одамлар дилига эзгулик бахш этиш билан бир қаторда эл-юртни бирлаштирадиган, кишиларни ўзаро ҳамжмҳатликка, бирдамликка ундайдиган, қадр-қиммат ва меҳр-мурувватни камол топтирадиган улғувор қадриятлар сирасига киради. Ўзининг ана шундай хусусиятларига кўра урф-одат ва маросимлар жамият тараққиётида ҳал қилувчи аҳамият касб этиб келмоқда¹. Халқимизнинг маросимлари шу қадар кўпки, бу маросимларда пиширилиб келаётган таомлар, уларнинг тарихий илдизлари узоқ асрларга бориб тақалган десак, адашмаган бўламиз.

Бухоро воҳаси маросим таомларини ўрганар эканмиз, маросим таомларининг кшпчилиги бугунги кунда аҳолининг кундалик истеъмол таомларига айланиб борганлигини ва бу таомларни воҳа аҳолиси ҳар мавсумда турли хил кўринишда пишириб келаётганинг гувоҳи бўлдик. Жумладан рус олимлари В.П.Аникин, Ю.Г.Круглов, Л.В.Покровскаялар ва ўзбек фольклоршуноси Б.Саримсоқов ўзининг мавсумий маросим фольклорига мавсумий маросим фольклорини тўрт гуруҳга бўлиб ўрганганидек, биз ҳам маросим таомларини қуйидаги гуруҳларга бўлиб ўрганишга ҳаракат қилдик.

1) Қишги маросим таомлари: Гап – гаштаклар кўпроқ ўтказилган. Йил бўйи тинмай меҳнат қилган халқимиз қиш фаслини осуда ва зерикарсиз ўтказиш мақсадида, ёши тенг бўлган, яъни ҳамтенг жўралар, дугоналар, ёру дўстлар йиғилишиб зиёфат ўтказишган. Бу зиёфат воҳанинг турли жойларида турлича айтилади: гап, гаштак, гурунг, ўтириш, улфатчилик. Бу зиёфат ҳар бир уй эгасининг розилиги билан уларнинг уйида навбат билан ташкил этилган. Дастурхон безаш ва таомга кетадиган махсулот учун ўртага пул ташланган. Бир киши бошчилик қилган. “Ҳисобли дўст айрилмас” нақлига амал қилишган ва турли хилдаги тансиқ таомлар пиширилган.

2) Баҳорги маросим таомлари: Наврўз байрами, қозон тўлди, мучал билан боғлиқ бўлган маросимларда махсус таомлар: сумалак, ҳалим, ҳалиса, чучвара (тушбера, барак, майдаош). Баҳорги маросим “деҳқон ҳисоби”² билан бошланиб, анъанага кўра баҳорги шудгор олдидан «ис чиқариш» маросими ўтказилган. “Ис” барча хонадон аёллари томонидан чиқарилган ва дала ишлаётганларга юборилган. Бу удум «ис» деб юритилган. Қозонда мой яхши қизитилиб, сўнгра унга кесилган хамир

¹ М.Жўраев. Л.Худойкулова: Маросимнома.//Алишер Навоий номидаги миллий кутубхона нашриёти. Т.:2008. – Б. – 6.

² “Деҳқон ҳисоби” ҳамалдан бошланиб, ҳамал 21 мартдан 21 апрелгача давом этади. Ҳамал арабча сўздан олинган бўлиб “қўзи” деган маънони билдиради. Қўзичоқ (баррача) “ба” деса, шолғом ейилмайди деган нақл халқимиз орасида айtilган ва шунга амал қилинган. Аммо бу бир ирим бўлиб, бу вақтда шолғом таъми ўзгариб, истеъмол қилишга яроқсиз бўлган.

ташланган. Гӯёки, марҳумлар ана шу мой қизишини эшитиб, «ис» пиширилганда чиққан ҳиддан баҳраманд бўлар ва руҳлари шод бўлишиб, қариндош-уруғларига омад тилашар эмиш. “Деҳқон ҳисоби” ва у билан боғлиқ урф-одат ва маросимлар махсус тадқиқ этилмаган бўлса-да, А.Нарзиқулов, З.Исоқов, А.Аширов ва бошқа олимларнинг этнографик тадқиқотларида қимматли манба сифатида билдирилган¹. Баҳорги маросимлар аҳоли орасида зӯр қизиқиш билан ўтказилиб, қишнинг совуқ кунларидан сўнг баҳорнинг яшиллик оламига бурканган илк кунларини ўзгача завқ ва шавқ билан кутиб олишади. Ҳар бир оила кўкликлардан (беданинг илк ниш урган баргларида, қийчидан) турли хил пишириқлар ва тансиқ таомлар таёрлайди. Баҳорги маросимларни ўтказайдиган ҳар бир оила эса ўз имкониятига қараб тансиқ таомлар (кўпинча палов), кўкат сомсалар, бўғирсоқлар тайёрлаб, баҳорнинг сеvimли таоми сумалакни тайёрлашади.

3) Ёзги маросим таомлари: шўрва (нўхат шўрва, ловияли шўрва, уноши). Ҳавонинг ҳаддан ташқари исиб кетиши ёз фаслида енгил овқатларга бўлган эҳтиёжни оширади. Шунинг учун ёзда ўтказиладиган маросимларда енгил ва тез хазм бўладиган, ёғсиз овқатлар пиширилган.

4) Кўзги маросим таомлари: қовун сайли, ҳосил байрамларида пишириладиган таомлар асосан донли экинлардан тайёрланган. Палов, шавла, қайиш (лўбло қайиш), гўжа таоми. Бундай маросимларда пишириладиган таомлар одамларни турли бало-қазолардан асраш ва оилада тинчлик-хотиржамликни таъминлашга қаратилган. Шунинг учун маросимларда пишириладиган кўплаб анъанавий таомларнинг таркиби ва уларни тановул қилишнинг мазмуни ўтказиладиган маросимнинг асл моҳияти билан боғлиқ. Маросимларда тайёрланган таомларни биргаликда жамоавий равишда истеъмол қилиш одамлар орасида дўстлик, ижтимоий ҳамкорлик ва қариндошлик алоқалари жадаллашувига, айрим ҳолларда таомнинг ўзи дўстлик ёки қариндошлик ришталари шаклланишига сабаб бўлган.

Бухоро туманлари бўйлаб дала тадқиқотлари ўтказиладиган вақтда таомлар ва ичимликларнинг номи билан аталувчи қишлоқлар ҳам мавжудлиги диққатимизни тортди. Ромитан тумани аҳолисининг маросим таомлари номи билан аталувчи қишлоқ-бу Гўжахўр қишлоғи бўлиб, қадим замонларда қаттиқ очарчилик бўлиб, одамлар ейишга овқат топаолмай очликдан ўла бошлабди. Шунда қишлоқда яшайдиган бир бой одамларга ёрдам бериш учун ўз ҳисобидан гўжа пишириб бериб туриб, одамларни очдан, касалликдан асраб қолибди. Қишлоқ одамлари гўжа еб очарчиликдан қутулиб, тўқликка чиқиб олган эканлар. Шундан кейин бу қишлоқнинг номи “Гўжахўр (Гўжа ейувчилар)” қишлоғи деб номланган экан². Одатда гўжа тайёрлашдан олдин яхши буғдойни (буғдойнинг ҳар хил нави бор) танлаб оламиз, элакда элаб оламиз ва тозалаб ювамиз. Ҳозирда илгаридек буғдой ахтариб юрмайсиз, бозордаги дон ва дон маҳсулотлари сотиладиган расталардан бориб гўжа учун махсус ошланган буғдойларни сотиб олишингиз мумкин. Буғдойни яхшилаб совуқ сувда ювиб бўлгандан кейин, тахминан 3-4 литр сув солиб буғдой ёрилиб пишгунга қадар аввал ўрта оловда, сўнгра паст оловда қайнатилади. Буғдой пишгунча суви ҳам камайиб боради. Сўнгра пишган буғдойни салқинроқ жойга қўйиб совутилади. Агар имкон бўлса, музлатгичга солиб қўйиш ҳам мумкин. Фақат буғдойни иссиқлигида музлатгичга қўймаслик керак. Буғдой совуғач қаттиқ ёки сузмани совуқ сув билан аралаштириб суюлтириб олинади, ошкўкат ва туз-мурчларни солиб аралаштирилиб дастурхонга тортилади. Бу таом шифобахш таом деб ҳам ҳисобланади. Гўжа - жазирама ёзда энг кўп тайёрланадиган ва истеъмол қилинадиган яхна таомлардан бири десак ҳам, хато қилмаган бўламиз. Иссиқ

¹ М.Жўраев: Ўзбек мавсумий маросим фольклори. Т.: “Фан” нашриёти.2008. –Б. 16

² Дала ёзувлари: Бухоро вилояти Ромитан туманида олиб борилган дала тадқиқотида ёзиб олинди.

кунларида меҳмон чақирганда ёки меҳмондорчиликка борганда тез ҳазм бўладиган таомлар истеъмол қилинган. Гўжа ҳам шундай таом турларидан бири бўлиб, ушбу яхна таом иссиқ кунда нафақат роҳатбахш, балки инсон организми учун ҳам жуда фойдали ҳисобланади. Гўжани жўхори, буғдой, арпа, ловия, оқ жўхори ҳаттоки нўхатдан ҳам тайёрлашади. Баҳор ва куз фаслида тез – тез кучли шамоллар эсиб, экинларга, меваларга зарар келтирган. Кучли шамолларни олдини олиш мақсадида азалдан халқимиз орасида “шамол оши”, “кўча оши”, “дарвешона” сингари таомларни пишириб, маросимларни ўтказиш одат тусига кирган. Бунинг учун шу маҳалла, шу қишлоқда яшовчи одамлардан пул теришиб, кўчага ўчоқ ва қозон чиқарилиб, таом пиширилган. Таом пишгандан сўнг ҳаммага тарқатилган. Шу таом орқали бало қазолар йўқ бўлади деб шонч билдиришган. Воҳада урф-одат ва маросимларнинг таомларини яхши билувчи 70-95 ёшдаги кексалар борки, улар ўз хотиралари орқали бугунги маросимларимизнинг кенг кўламда, бамаслаҳат, ҳамжиҳатликда ўзказишда ўз ҳиссаларини қўшиб келмоқда. “Маслаҳатли тўй тарқамас” деб бежиз айтилмаган.

Хулоса қиладиган бўлсак, халқимизнинг таом тайёрлаш анъанаси ва маданияти кўп асрлик тарихга эга бўлиб, ҳар бир таом ўз номи, қаерда, қачон, қандай пайтда, нима сабабдан пиширилишига қараб бир – биридан фарқ қилади ва тарихи, пиширилиш услуби жиҳатидан ҳозирги кунга қадар ўз аҳамияти йўқотмасдан, авлоддан – авлодга ўтиб келиб, байрамлар, маросимларда пиширилиб, жаҳон халқлари орасида катта қизиқиш уйғотиб келмоқда. Маросим таомларини тайёрлашда воҳада буғдой, арпа, нўхат, гурунч, арпа, мош, зиғир, кунжутдан, чорвада эса қорамол, қўй, эчки гўшти ва ёғидан кенг фойдаланилган, витаминларга бойлиги жиҳатидан асрлар оша ўз кўриниши ва таъмини, пиширилиш услубини йўқотмаган.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Жўраев М., Худойқулова Л.: Маросимнома.//Алишер Навоий номидаги миллий кутубхона нашриёти.Т.:2008. – Б. – 6
2. Жўраев М.: Ўзбек мавсумий маросим фольклори. Т.: “Фан” нашриёти.2008. –Б. 16
3. Дала тадқиқотлари: Шофиркон, Ромитан, Когон туманларидан тўпланган маълумотлардан фойдаланилди.
4. Сафаров О., Маҳмудов М. Оила маънавияти.–Т.: Маънавият, 2009. –Б. 248 .
5. Дала ёзувлари. Жалолова Марям. Ғиждувон тумани Тахтихон қишлоғи. 83 ёшли ҳожи буви. 2018 йил.
6. Аширов А. Ўзбек халқининг қадимий эътиқод ва маросимлари. – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2007.– Б. – 276 .

МАДАНИЙ ВА ТАРИХИЙ МЕРОС ТАДҚИҚОТЧИСИ

Янгибоева Дилноза Ўктамовна,

Термиз давлат университети ўқитувчиси, (91)236 36 52, yangibaeva11078@mail.ru

Тарихнинг мукамал ва атрофлича ўрганишнинг энг муҳим асосларидан бири манбалардир. Манбалар асосида ўрганилган тарих ўзининг тарихийлиги, ишончлилиги, воқеаларнинг бор тафсилотлари билан ёритиб берилиши билан алоҳида аҳамият касб этади. Ўзбекистон Республикаси ва жаҳон шарқшунослари Ш.Ҳ. Воҳидовни маданий меросимизнинг жонкуяр тадқиқотчиси сифатида жуда яхши биладилар. Унинг илмий изланишлари кўлами кенг. У ўз сиймосида истеъдодли таржимон, Марказий Осиё халқлари тарихи ва маданиятини ўрганган тарихчи олим,

МАСОЛИ МУБРАМИ ТАЪРИХ, ТАЪРИХИ МАДАНИЯТ, ТАЪРИХНИГОРӢ ВА МАНБАЪШИНОСИИ ТАЪРИХИ ХАЛҚҲОИ ОСИЁИ МИЁНА/ АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИИ, ИСТОРИИ КУЛЬТУРЫ, ИСТОРИОГРАФИИ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЯ ИСТОРИИ НАРОДОВСРЕДНЕЙ АЗИИ/ TOPICAL PROBLEMS OF THE HISTORY, CULTURAL HISTORY, HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDIES OF THE HISTORY OF THE PEOPLE OF CENTRAL ASIA

205.	Шодиева Солиевна Шахло	“ЁШ ТУРКЛАР” ИНҚИЛОБИДАН СЎНГ БУХОРОДА УСМОНИЙЛАР ТАЪСИРИНИНГ ОШИБ БОРИШИДА МАТБУОТ НАШРЛАРИНИНГ ЎРНИ	823
206.	Шодизода Часурҷони Муллоқурбон,	ҲУНАРМАНДИИ САРАЗМИЁН – НАМУНАИ БАРҚАСТАИ МАДАНИЯТИ МОДДИИ ХАЛҚИ ТОҶИК	827
207.	Шодмонова Гулизор Фарход қизи	ЎРТА ОСИЁДА ҲАРБИЙ САНЪАТНИНГ ТАРАҚҚИЁТИ ТАРИХИ (қадимги ва илк ўрта асрлар даври)	829
208.	Шоев Иззатулло,	РЕФОРМА УПРАВЛЕНИЯ ТУРКЕСТАНСКИМ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРСТВОМ В НАЧАЛЕ XX В	832
209.	Ergashev Amonovich Avaz	SOVET HOKIMIYATI DAVRIDA BUXORODA MADANIY HAYOT	836
210.	Эркаев Сафар Абдулхайрович, Алишер Аминов, Истамкулов Джамшед, Курбанов Самандар Искандарович,	АЗ ТАЪРИХИ ИЛМИ ТИББИ ҚАДИМАИ ФОРСУ ТОҶИК ВА ТАБОБАТИИ МАРДУМИИ ТОҶИКОН	838
211.	Эркаева Нигора Сафаровна, Шоев Алмосшо Набатович Эркаев Сафар Абдулхайрович	АЗ ТАЪРИХИ ТЕХНОЛОГИЯИ ТАЙЁР КАРДАНИ ДОРУҲО ДАР АСРҲОИ МИЁНА	844
212.	Эшмӯминов Озодбек Зиёдулла ўғли, Эрмуратов Эргаш Чоршанби ўғли,	СУРХОНДАРЁ ВОҲАСИ АҲОЛИСИ ДЕМОГРАФИК ЖАРАЁНЛАРИ (1930-1950ЙЙ.)	847
213.	Юлдошева Бибиражаб Миржоновна	БУХОРО ШАҲАР МАДАНИЯТИНИНГ ЯРАТУВЧИСИ ЗАРАФШОН ДАРЁСИ ЭКОТАҲДИД ҚУРШОВИДА	850
214.	Юсупова Мусабе Исломовна,	ИНЪИКОСИ ВОҚЕАҲОИ ТАЪРИХӢ ДАР НАҚЛҲОИ ФОЛКЛОРИИ ДОСТОНИ «ЛЕНИНОБОД»-И РАҲИМ ҶАЛИЛ ВА МУҲИДДИН АМИНЗОДА	855
215.	Юсупова М.Ў. -	БУХОРО ВАҲАСИ МАВСУМИЙ МАРОСИМ ТАОМЛАРИ ВА УЛАРИНИНГ ТАЛҚИНИ	859
216.	Янгибоева Дилноза Ўктамовна	МАДАНИЙ ВА ТАРИХИЙ МЕРОС ТАДҚИҚОТЧИСИ	861